

**“Was de tael gansch het volk?”
Comparatief onderzoek naar de Vlaamse en Slowaakse
nationale beweging in de 19e eeuw: Een pleidooi om
cultuurhistorisch te vergelijken in de neerlandistiek**

BENJAMIN BOSSAERT

Comenius University

Katedra Germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky
Filozofická Fakulta
Univerzita Komenského
Gondova 2
SK-814 99 Bratislava 1, Slovak Republic

bbossaert@yandex.ru

**“Was the Language Representing the Whole Nation?”
A Comparative Approach of the Flemish and Slovak National
Movements in the 19th Century: A Plea for Comparative
Research in Dutch Studies**

Abstract: In this ongoing research we are going to have a look at the starting point for the burgeoning national feelings with two smaller nations: the Slovak and the Flemish national movement. Building on the methodological framework of nationalism researcher Miroslav Hroch, one can discern a threefold stage – model in the national movements of the smaller nations in Europe, which is a thesis still needing more empirical evidence. This article attempts to compare at least one aspect of early nineteenth-century nation – building: How were the literary societies functioning in both national movements? We are working in a time scope of the first half of the 19th century and ask ourselves the questions: until which extend reached literary societies? What was their impact? Which people were their readers, their public? Was their language, and their language-spreading aim representative for the whole nation? What similarities and differences can be found in Flanders and Slovakia in this field?

Important support can be obtained from the NISE – network, which attempts to create a database on a European scale in order to stimulate and optimize comparative and transnational research on nation building.

Keywords: comparative research; nation building; NISE; literary societies; language and identity

1. Inleiding

“Eenheid in verscheidenheid, in verscheidenheid verenigd.” De veelgebruikte slogan van de Europese Unie, recent nog toegepast op het regionaal colloquium neerlandicum 2013 in Poznań, toont ons de weg om zoveel mogelijk verschillen in visie en wetenschap te verzoenen en samen een eenheid te vormen.

Dit deelonderzoek tracht een bijdrage te leveren aan het comparatief onderzoek van nationale bewegingen in de 19^e eeuw. We stellen ons in eerste instantie vele vragen, waarvan enkele onbeantwoord zullen blijven en stof voor verdere discussie en onderzoek zullen vormen.

In de inleiding ga ik op zoek naar een stand van zaken in het historisch onderzoek naar nationale bewegingen. Daarnaast presenteer ik een kleine casus, getiteld “Was de tael gansch het volk?”, waarin ik de oorsprong van literaire genootschappen in de 19^e eeuw onderzoek en hun impact op respectievelijk de Vlaamse en Slowaakse nationale bewegingen. Tot slot stel ik de vraag of case-studies als deze in de context van de extramurale neerlandistiek zinvol zijn. Die vraag zal ik volmondig met ja beantwoorden.

1.1. Status questionis van het nationalisme-onderzoek in Vlaanderen en Slowakije, internationaal

Als we even ingaan op de traditie van onderzoek naar nationalisme en nationaal denken, stellen we vast, dat West-Europa en Oost- en Centraal-Europa zich anders ontwikkelden. Het heden wordt in Centraal- en Oost-Europa vaak op het verleden geprojecteerd (Goddeeris 2005: 135). Geopolitieke en ideologische invloeden oefenen in het Centraal-Europese gebied een zekere druk uit op het wetenschappelijke onderzoek ter zake. In deze regio, waar men naar geschiedkundige normen relatief recent nog de overgang kende naar een vrijer systeem, stroomden nieuwe denkkaders in de wetenschappelijke traditie maar met mondjesmaat binnen. Geschiedenis is er, met andere woorden, heel sterk verbonden met ideologie. Op zich is dat niets abnormaals. Ook de Vlaamse beweging heeft er in haar onderzoeksgeschiedenis decennia over gedaan om de mythe van natievorming constructief bloot te leggen en om van een politiek geëngageerde

naar een iets meer objectieve, internationaal gekaderde wetenschappelijke beschrijving te gaan (Goddeeris 2005: 135-136).

Het lijkt paradoxaal om een eenheid te scheppen in de verscheidenheid van nationale bewegingen. Nationaal denken is echter bij uitstek internationaal en er zijn interessante parallellen te trekken tussen de verschillende nationale bewegingen.

In Vlaanderen werd met de ambitieuze *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (De Schryver en De Wever 1998) een belangrijke stap gezet in de vernieuwing van de paradigma's in het nationalisme-onderzoek. Het verschijnen van de encyclopedie zorgde voor een nieuwe dynamiek, die onder meer werd uitgewerkt door Jo Tollebeek, eerder een buitenstaander in het vakgebied van de Vlaamse beweging, in het lemma over de historiografie van de nationale beweging. Hij achtte de tijd rijp om van een geëngageerde groep onderzoekers naar een iets objectievere geschiedschrijving te gaan en de blik meer internationaal te richten. Men had na de val van de muur de inbreng van nieuwe theorieën als die van Gellner, Hobsbawm en via hem Miroslav Hroch ontdekt, die meenden een fasenmodel te herkennen in de overgang van het ancien régime naar de moderne maatschappij. Verder zet Hroch ook de kleinere nationale bewegingen in de kijker.

Als volgende punt pleitte Tollebeek ervoor de aandacht te verschuiven van het puur interpreteren en beschrijven van de feiten en de actoren, naar een onderzoek van het discours, de representatie en de voorstelling van mythes en symbolen binnen de Vlaamse beweging.

In de jaren tachtig werd voorts het ADVN, het Archief- en Documentatiecentrum voor Vlaams Nationalisme, opgericht, dat zich bezig hield met het ontsluiten van bronnen en het verzamelen van bronnenmateriaal.

Dankzij het beter ontsluiten en verzamelen van bronnenmateriaal en de grotere aandacht voor representaties kon eind jaren tachtig en in de jaren negentig een overgang gemaakt worden van een zogenaamde *linguistic turn*, met aandacht voor onderzoek naar discours (met Tollebeek als pleitbezorger onder Vlaamse onderzoekers), naar een *cultural turn*. Bij deze culturele invalshoek verklaren zogenaamde *imagined communities* van Anderson en bijdragen van Joep Leerssen de cultuur als voorafgaand aan een ontluikend nationaal denken in plaats van omgekeerd. Benedict Anderson stelde in zijn onderzoek criteria op om tot een verbeelde gemeenschap te komen. Hij vond dat een groep mensen mythes, verhalen en tradities nodig heeft om het proces van natievorming te versterken en op die manier een verbeelde gemeenschap vormt. Leerssen bouwt verder op deze stelling en past dit ook in Nederlands(talig)e context toe. Een *spatial turn* werd ingezet door de Franse historicus Pierre Nora, die al in de jaren tachtig zijn *lieux de mémoire* onderzoek presenteerde. *Lieux de mémoire* omvatten alle materiële of

immateriële objecten waaraan een volk zijn identiteit kon hechten. Ze hebben een verband met het heden én het verleden omdat zij een herinnering van een gebeurtenis in het verleden levend houden in een bepaalde representatie; standbeelden, monumenten, kerkhoven maar ook symbolen kunnen voorbeelden zijn van *lieux de mémoire* (Beyen 2005: 19-23).

De imagologie, de discours-analyse, het onderzoek naar mythes en identiteit zijn geen gebieden die klassiek tot de kennis van een historicus behoren, maar die eerder bij taalkundigen, literatuurwetenschappers of psychologen thuishoren. Die introductie van interdisciplinaire concepten en denkkaders bieden een andere, vernieuwende kijk op het historisch onderzoek van de Vlaamse beweging. Het meest recente en onontgonnen gebied daarin is nu intercultureel en comparatief onderzoek in te zetten om theoretische denkkaders, zoals deze van Hroch, Tollebeek, Hobsbawm en Leerssen aan de praktijk te toetsen.

In die optiek geef ik graag het voorbeeld van de workshop over de “Matica en equivalente structuren in Europa,” een project waar het NISE-netwerk (Nationale en Intermediaire Structuren in Europa) tracht op zoek te gaan naar enkele raakpunten bij een vergelijking van culturele instituten, verenigingen, genootschappen, kringen of dergelijke instellingen, die als doel hadden om de nationale cultuur te bewaren, te verspreiden, een lezerspubliek te creëren, intellectuelen te sturen en vooral een bakken te zijn van cultuuroverdracht voor de natie. Het is in dit kader dat we een kleine casus hebben uitgewerkt over literaire genootschappen in de 19^e eeuw en hun bereik bij het publiek.¹

De weg van het interculturele en het vergelijkend empirisch onderzoek, blijkt een bijzonder frisse invulling aan het historisch onderzoek te geven. Verder biedt het de mogelijkheid aan hulpwetenschappen, die gebruikt werden om het historisch onderzoek te verrijken, zoals de literatuurwetenschap, de filologie, de sociologie, de psychologie, etc. om ook hun studieveld uit te breiden en hun studies te herdefiniëren. Ook deze casus is interdisciplinair: literatuur komt in aanraking met geschiedenis en met culturele en politieke denkkaders.

2. Literaire genootschappen en de criteria van vergelijking

Graag willen we de literaire genootschappen in de kijker zetten omdat het hier bij uitstek een intermediaire structuur betreft. Intermediaire structuren zijn instellingen, verenigingen of kringen, die als het ware tussen het gewone volk en zijn overheid instaan. Deze structuren blijken bijzonder actief in het verspreiden en

¹ De workshop “Building Cultural Nations: The Matica and Equivalent Intermediary Structures in Europe” werd gehouden op 15 en 16 februari in 2012 aan de Central European University in Boedapest. Een publicatie van dit onderzoek is voorzien in de herfst van 2015.

overdragen van nationaal denken en zijn daarom cruciaal in het onderzoek van nationalisme. Zij werken in op verschillende terreinen: godsdienstig, maatschappelijk, sportief, literair, toeristisch, educatief, wetenschappelijk, sociaal(voelend), charitatief, cultureel, etc. We nemen aan dat een literaire kring of een literair genootschap dan ook de ambitie had om heel het volk of de hele natie te verbinden in een culturele organisatie en als doel had activiteiten te ontwikkelen die zowel de hogere als de lagere klassen met elkaar konden verbinden. We selecteren daarom zowel in de Slowaakse als in de Vlaamse nationale beweging de meest representatieve genootschappen, die in hun bestaan actief de letteren in hun volkstaal verspreidden.

Uitgaande van het fasenmodel van Miroslav Hroch ² (1996: 13-14), willen wij ons focussen op literaire genootschappen die in hun statuten de ambitie hadden om zich met de verspreiding van letteren en geletterdheid bezig te houden. Dit kadert in een stadium van de nationale beweging waarbij men wetenschappelijke interesse vertoont en nog niet in verenigingsverband politiek engagement vertoont. De literaire genootschappen die ik heb onderzocht in het kader van dit project, kunnen we situeren in het tijds kader van de lange 19^e eeuw, waarbij men de Jozefinische periode van het Habsburgse rijk (eind 18^e eeuw) als vertrekpunt neemt, maar ze situeren zich concreet allemaal rond de eerste helft van de 19^e eeuw. Pas later zullen enkele van deze genootschappen ook politiek actief worden.

Welke criteria hebben we nu gebruikt om deze genootschappen met elkaar te vergelijken? In de eerste plaats hebben we gekeken naar de statuten van elk genootschap. Waarom werden zij opgericht? Wat was uiteindelijk hun doel, hun reden van bestaan? Zijn er verschillen en/of gelijkenissen tussen Slowakije en Vlaanderen?

Een andere interessante invalshoek is om te kijken naar het publiek van deze lezerskringen. Wat is de herkomst of de afkomst van de leden? Uit welke klasse komen zij? We keken ook even naar hun impact, wie zij bereikten met hun publicaties en of zij ook bredere lagen van de bevolking konden bereiken. Dit kan men bijvoorbeeld afleiden uit de oplage van hun publicaties, maar het zegt dan weer niets over wie hun werken te lezen krijgt.

Eveneens kan men kijken naar de steun en de fondsenwerving. Welke inkomsten hadden zij? Komen er ook contributies van buitengewone leden? Werden ze

---

² Miroslav Hroch stelt dat nationale bewegingen als historische processen gezien kunnen worden, ingedeeld in drie fundamentele fasen: A) de fase van de wetenschappelijke interesse, B) de fase van de nationale agitatie, met als eerste subfase: de etnische groep toont nog geen interesse voor de zaak van de patriotten. Als tweede subfase: wanneer de nationale beweging een groeiend aantal aanhangers kent en men de natie kan bestempelen als 'zich vormend,' C) de fase van de massale nationale beweging. Wanneer de doelen van de nationale beweging verwezenlijkt zijn, houdt de beweging op te bestaan en vormen er zich nieuwe natiestaten. Hroch benadrukt dat de beslissende fase de tweede is. Hij legt dan ook in zijn werk de nadruk op fase A en vooral fase B (Hroch 1996: 13-14).

gesteund door de autoriteiten? We onderzoeken ook de achterliggende ideologie van de literaire genootschappen. Hoe positioneren zij zich in het maatschappelijke bestel? Vele van deze groepen hadden een duidelijke, opvoedende taak, maar vanuit een verschillende invalshoek.

Ten slotte is het interessant even te kijken naar de geografische basis van de genootschappen. Hebben zij een stedelijke, klein-stedelijke of eerder plattelandse achterban? Kenden zij ook onderafdelingen of vertakkingen?

Op elk gebied van de samenleving worden in de tweede helft van de 18^e eeuw samenwerkingsverbanden, genootschappen en maatschappijen opgericht. We kunnen zelfs stellen dat er in Europa een soort van paddenstoeleffect waar te nemen valt, zodat Ulrich Im Hof zijn comparatistische studie over dat onderwerp zelfs *das gesellige Jahrhundert* noemt. (Im Hof geciteerd in Van den Berg 1984: 154)

In Vlaanderen gaat aan het begin van de 19^e eeuw de literaire cultuur uit van de reeds bestaande *rederijerskamers*, terwijl in eerste instantie vanuit de Habsburgse overheid een Keizerlijke academie wordt opgericht om aan geschiedenis te doen. We merken dat de rederijerskamers een verlichtingsdenken belichamen, dat de intellectuelen van de 19^e eeuw zal inspireren om literaire genootschappen op te richten, gebaseerd op de principes van de verlichting. De Belgische revolutie van 1830 markeerde een verstoring in het literaire leven van de genootschappen. Na de onafhankelijkheid van België bezorgde het ijveren voor het Nederlands de genootschappen moeilijkheden, want nu moest in een ander socio-politiek kader geopereerd worden, dat sterk anti-Hollands was. In deze periode werden dan respectievelijk in Antwerpen De Olyftak (1835) door Theodoor van Rijswijck en Michiel Vandervoort en één jaar later in Gent De Tael is gansch het Volk door Ferdinand Snellaert opgericht. Hendrik Conscience zal zich in Antwerpen actief engageren, oorspronkelijk in het milieu van De Olyftak. Later richt hij zelf enkele al dan niet geheime genootschappen op. In Brussel ontstond De Distel in 1881. Jan Frans Willems, oorspronkelijk een enthousiast orangist, maar later trouw aan de Belgische staat, stelde zich voortdurend de vraag of een Belgische natiestaat wel bestond. Om de Belgische identiteit te legitimeren stichtte hij een compromisgenootschap: De Maetschappy ter Bevordering der Nederduytsche Tael- en Letterkunde in 1836. De studentenbewegingen lieten zich eveneens niet onbetuigd. In de omgeving van de invloedrijke professor Jan-Baptist David ontstond in 1836 het genootschap Met Tijd en Vlijt. Toch blijken de verenigingen in Gent en Antwerpen in eerste instantie een grotere impact te hebben wegens de actievere rol die hun leden speelden in de Vlaamse beweging. Pas later krijgt ook het Leuvense intellectuele en Vlaamsgezinde leven een rol van betekenis (zie Draye 2009 en Couttenier 1998 voor een uitgebreid overzicht).

In Slowakije leidt de tolerantere houding van Jozef II tegenover de volkstalen tot de oprichting van het Slowaakse leergenootschap (Slovenské učené tovarisťstvo) van 1792 tot 1800. Dit genootschap was van bij het begin katholiek georiënteerd. Dat creëerde bij de verspreiding van literatuur reactie onder protestantse intellectuelen, vooral onder invloed van dominee Ján Kollár en de leraar Ľudovít Štúr. Zij gingen eigen gemeenschappen en lezerskringen stichten, die ze verbonden aan gymnasia en lycea in onder meer Bratislava, Banská Štiavnica en in de regio Hont. Rond deze gymnasia en lycea zullen vooral studenten meehelpen aan de verspreiding en promotie van de literatuur. In Boedapest richt Martin Hamuljak, een compromisfiguur, een kring op voor beide gezindheden, de Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, de kring van liefhebbers van de Slowaakse taal en literatuur. Maar deze kring bestaat slechts kort (1834-1850) en het is pas wanneer een codificatie van de Slowaakse standaardtaal bedongen is, dat een groep protestanten en katholieken weer bereid is om samen een vereniging op te richten, die bovendien nog door de autoriteiten toegelaten wordt. Dat is de kring Tatrín (1844-48). Met veel inspanningen en tegenkanting wordt uiteindelijk ook de Slowaakse versie van het Slavische fenomeen Matica opgericht (die van 1863 tot 1875 zal functioneren). Deze Matica's werden op diverse plaatsen in Centraal-Europa (Servië, Galicië, Dalmatië, Slovenië, Bohemen, etc.) opgericht als instituten bedoeld om cultuur in de eigen taal te bevorderen (Bossaert 2012: 415-424).

2.1. De Slowaakse literaire genootschappen

Als oudste literaire genootschap hebben wij in het onderzoek de Slovenské učené tovarisťstvo (Slowaaks leergenootschap) opgenomen, dat bestond van 1792 tot 1800. Hun eerste doel was om de nieuwe, gecodificeerde Slowaakse taal, ontwikkeld door onder meer priester Anton Bernolák, te verspreiden, te ontwikkelen en te onderhouden. Daarom concentreerden zij zich vooral op de geschreven pers en het uitgeven en verspreiden van boeken. Het genootschap werkte met abonnees, die over verschillende filialen over de hele regio verspreid meewerkten aan de distributie van hun publicaties. Dit alles werd gecombineerd met een centraal bestuur. Hiermee bereikten zij overwegend een katholiek publiek. Analyses van de sociale structuur van de tovarisťstvo toonde lidmaatschap aan uit de katholieke clerus (de helft) en een vijfde had een civiel beroep, zoals ambachtslui en handelaars. De oplage van hun boeken was eerder beperkt. Ze richtten zich vooral tot de katholieke intelligentsia, waardoor een deel van de Slowaakse zelfbewuste protestantse intelligentsia zich niet aangesproken voelde. Zij plaatsten door hun bijdragen in het specifieke Slowaaks hun vereniging in een etnisch bestel, maar gingen toch niet expliciet in op de verschillen met andere nationaliteiten. Er werden bovendien ook werken in het Latijn uitgegeven. Aangezien Anton Bernolák

zelf in de functie van censor in opdracht vanuit de overheid zat, bleef censuur van buitenaf relatief beperkt. Het genootschap stond wel onder het toezicht van de regering voor alle drukwerk. Als we kijken naar de geografische spreiding, dan merken we dat de tovarisštvo werkte met een systeem van filialen, maar de katholieke culturele hoofdstad Trnava en in mindere mate Bratislava (met een priesterseminarie) vervulden toch de hoofdrollen in het genootschap (Mannová 2006: 75-82).

Ján Kollár, een Slowaaks protestantse dominee die in Pest verbleef, stichtte samen met de katholieke Martin Hamuljak in 1834 de Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, de kring van liefhebbers van de Slowaakse taal en literatuur. Hun doel, namelijk de verheffing van de Slowaakse taal en literatuur, wilden ze op twee manieren realiseren: de hoger opgeleiden 'voeden' in hun eigen taal en de Hongaarse publieke opinie overtuigen van de capaciteiten van de Slowaken. Het is pas na enkele discussies die het verder bestaan van de groep bedreigden dat er meer gedacht werd in termen van maatschappelijk agiteren van de bevolking. De kring hield regelmatig discussies en gaf vooral almanakken uit. Een eigen tijdschrift van de kring werd nooit gerealiseerd. De leden van de spolok beschouwden zich als de elite en de vereniging telde iets meer leken dan geestelijken. Hoewel zij van oorsprong een compromisgroep waren, stapten na een tijdje toch de protestantse leden van de kring op en bleef enkel een katholieke groep over. De hoogste katholieke clerus steunde hun initiatieven dan ook. Vooral de gemeenschap rond het bisdom van Esztergom werd door hen aangesproken. Zij hadden een niet onaardig budget van 300 tot 400 gulden ter beschikking. Hun literaire publicaties kenden echter een beperkte verspreiding. Zij opereerden vanuit Pest, waardoor zij sterk onder controle van de Hongaarse autoriteiten stonden.

Vanuit de omgeving van Ľudovít Štúr wordt dan de vereniging Tatrín opgericht in 1844. In de doelstellingen van de kring staan onder meer de verwerving van de kern van het volk, het verspreiden en opwaarderen van het literaire en industriële opleidingsniveau van het Slowaakse volk. Deze formuleringen zijn opmerkelijk omdat zij voor het eerst wijzen op een streven om een breder publiek te bereiken en meer aan agitatie te gaan doen. Dit kunnen we inderdaad merken uit de activiteiten van de vereniging: zij steunden studenten, anti-alcoholismecampagnes, zondagsschooltjes en andere activiteiten zoals marsen, optochten, uitstappen en vergaderingen. Hun ledenbestand bestond voornamelijk uit protestantse geestelijken, maar eveneens leraren, enkele mensen met een vrij beroep en vrouwen. Een grote domper op de populariteit van Tatrín was dat zij geen statuten hadden die door de overheid werden aanvaard. De eerste statuten werden door de Hongaarse hofraad en de censuur geweigerd, daarnaast leidden ook aanpassingen van de statuten (weglaten van

basistaken zoals het ontwikkelen van leerboeken, weglaten van het adjectief Slowaaks voor elke vorm van steun) en een audiëntie bij de paltsgraaf niet tot succes. Door een brede openbare structuur, kon de vereniging echter wel steun ontvangen van buitengewone leden. Daardoor konden zij elk jaar zo'n 500 tot 800 gulden genereren. Hun grote verdienste was, dat zij zich inspanden om de taalkwestie voor eens en voor altijd te beslechten door uitsluitend in het Slowaaks van Ľudovít Štúr te schrijven, maar deze poging tot vorming van een Slowaakse natie werd door de autoriteiten als niet in lijn met de grondwet beschouwd (Mannová 2006: 75-82).

Bij het oprichten van de Matica slovenská in 1863, werd aanvankelijk aan een sociale dimensie gedacht bij het formuleren van de doelen van de vereniging, maar uiteindelijk primeerde toch de idee van een ontwikkeling van de Slowaakse natie. Dit wilden ze realiseren in de vorm van het uitgeven van boeken, maar er zou ook een wetenschappelijke pijler komen. Daarnaast werden ook enkele Slowaakse gymnasia gesteund en het uitbouwen van een Slowaakse bibliotheek. De intelligentsia domineerde bij het lidmaatschap en voor het eerst kwam het ledental van een cultureel genootschap boven de duizend. Het ging vooral over studenten, lagere clerus, vrije beroepen, leraars. Een kwart van de leden waren burgers en beide confessionele opvattingen waren vertegenwoordigd. De statuten lieten toe om stichtend lid (met bijdrage van 1000 gulden) of steunend lid te worden, met kleinere sommen of giften. Hierdoor was de Matica in staat om te functioneren met de intresten van het geld van de vereniging. Hiermee werden studenten, onderzoek, lonen van de medewerkers en de uitgaven van boeken gefinancierd. Met de uitgaven van de Matica wilde men bredere lagen van de bevolking bereiken en dus een groter publiek. Men was het eens geworden over een gecodificeerde, Slowaakse standaardtaal, dus speelden taalperikelen hier geen rol meer. De rol van de vereniging in het Slowaakse gebied werd toch sterk beperkt door de overheid. Ze mochten geen filialen hebben buiten de stad Martin en er was bij elke algemene vergadering controle aanwezig. Uiteindelijk werd ze ook opgedoekt door de overheid, omdat ze als een bedreiging voor de eengemaakte Hongaarse natie werd gezien (Mannová 2006: 75-82).

In het Slowaakse bestel bestonden ook nog andere genootschappen en verenigingen waar men zorgde voor een zeker identiteits- en nationaliteitsbesef. Zo is recent in een studie van Ewa Kowalská (2012) ontdekt dat sommige stedelijke casino's ook bijdroegen aan nationale bewustwording, waarbij de leden van een casino ook over natiebesef discussies voerden. Het is vanzelfsprekend dat de steden waar de meeste intellectuelen woonden, het meest vatbaar waren voor dit nationale Slowaakse klimaat, zoals Modra, waar lange tijd Ľudovít Štúr verbleef en waar hij uiteindelijk ook stierf. We weten echter nog weinig over de ambities

van de burgerij om zich actief te engageren in het natiebesef en nationaal denken, dit nodigt uit tot verder onderzoek.

2.2. De Vlaamse literaire genootschappen

In Vlaanderen of de toenmalige Zuidelijke Nederlanden kunnen we genootschappen duidelijk situeren als een fenomeen eigen aan het negentiende-eeuwse milieu. Vele rederijderskamers bestonden nog en in Nederland waren er ook enkele sociëteiten aanwezig. Willem I steunde in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ook met subsidies actief het verspreiden van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden. Hij vond hiervoor gehoor bij enkele intellectuelen, zoals Jan Frans Willems. Maar na de Belgische revolutie veranderden het klimaat en de status van het Nederlands ten gronde.

De Nederlands-Vlaamsgezinde Jan Frans Willems, met enkele orangistische ideeën, was van plan om een vereniging op te richten, maar hij werd voorbijgestoken door enkele intellectuelen uit het Antwerpse milieu. In december 1835 stichtten Theodoor van Rijswijck en Michiel Vandervoort de rederijderskamer De Olyftak, met als doel het verderzetten van de Nederduytsche Taal- en Letterkunde. Ze dachten terug aan een rederijderskamer uit de 15e eeuw en wilden zich aldus spiegelen aan de vroeger machtige rederijderskamers. Theodoor Van Rijswijck was een artistiek én volks figuur. Zes andere leden sloten zich aan. Ze trokken vooral een jong publiek aan, wat onder andere te maken had met het feit dat zij uit de traditie van de rederijders putten en op bekende literaire principes voortbouwden. Hun maatschappelijke zeggingskracht putten zij verder vooral uit hun geestdrift en exuberantie. Met succes werd één jaar na de oprichting auteur Hendrik Conscience als lid voorgedragen. Verder publiceerden zij een geschiedenis van de stad Antwerpen. Steun van de overheid, zelfs de stedelijke kregen zij amper: in Antwerpen zelf bestond er een Franstalige Société des sciences, lettres et arts d'Anvers, die hen rechtstreeks beconcurrerde. Daardoor wilde De Olyftak nog meer zijn Vlaamsgezindheid accentueren. Deze vereniging kende echter ook interne onenigheid over het politieke engagement, met name tussen Hendrik Conscience en Pieter van Kerckhoven, die het er niet over eens waren of men zich in een Vlaams-Belgische partij moest engageren. Dit leidde later tot de uitsluiting van Conscience uit de groep. De vereniging bleef nog voortbestaan en organiseerde verder culturele activiteiten. Belangrijk was daarbij dat zij zich van bij de stichting literair meer spiegelden aan de Franse romantiek, in tegenstelling tot de taalminnaars en filologen in de Gentse kringen, die eerder aan Noord-Nederlandse schrijvers een voorbeeld namen en er mee correspondeerden (Draye 2009: 29-30, 54-56; Willekens en Van Clemen 1998: 2225-6; Gevers 1998: 39-41; Couttenier 1998: 1943).

In Gent, waar Jan Frans Willems verbleef, werd een tweede genootschap opgericht in 1836 door Ferdinand Augustijn Snellaert, namelijk De maetschappij van Vlaemsche letteroefening: De tael is gansch het volk. Men liet zich inspireren door De Olyftak om zich ook in te spannen en de Vlaamse taal te beoefenen en aldus mee te werken aan de verspreiding ervan. Zij publiceerden onder andere een literaire bijdrage in de *Gazette van Gend* en trokken ook een jong publiek aan. Maar het publiek in Gent was minder volks. Men hield leesbeurten en organiseerde prijsvragen. Interessant is dat De Tael is gansch het Volk direct in zijn publicaties een Vlaams-Belgische identiteit wilde ontwikkelen en propageren. Hoffman von Fallersleben, de bekende Germanist, had sympathie voor de intellectuelen en sloot zich als erelid bij de vereniging aan. De vereniging kende een bijzonder actief netwerk, waarbij de leden met elkaar correspondeerden. Dit vergrootte de impact van deze vereniging op de Vlaamse beweging. Zij streefden vooral naar kwaliteit in de Vlaamse letteren. Na 1860 kwam het tot een breuk in het bestuur, omdat ondertussen het culturele, eerder liberale Willemsfonds was opgericht, waardoor De Tael is gansch het Volk in de schaduw kwam te staan van het Gentse culturele flamingantisme.

Zowel de genootschappen in Gent als in Antwerpen hadden gewone en buitengewone leden, maar ze waren niet erg groot. Zij hadden bovendien nood aan bekende figuren, bekende auteurs, die hun zouden steunen om meer aan agitatie te doen en te strijden voor hun taal tegenover het Frans. Stilaan zouden er ook politieke eisen moeten gesteld worden. Maar daarvoor moest in het nieuwe België nog één conflict beslecht worden: dat van de spelling (Deprez 1998b: 3046; Draye 2009: 54-56; Gevers 1998: 40).

Jan Frans Willems broedde intussen op een eigen genootschap, dat het lokale niveau van de twee verenigingen in Antwerpen en Gent moest overstijgen. Er werden mensen in Brugge en Brussel aangeschreven om een organisatie te creëren die de allure van een Brusselse Académie moest hebben. Bovendien verkreeg hij de politieke steun van de (katholieke) minister van binnenlandse zaken. Aldus werd, door een prijskamp en een koninklijk besluit, De Maetschappij der Nederduytsche Tael- en Letterkunde opgericht in 1836. Het doel van deze vereniging was om de bloei van de Nederlandse taal- en letterkunde te bevorderen. De maetschappij kreeg bescherming van de Belgische regering en een subsidie van 600 frank. Hiermee konden zij het tijdschrift *Het Belgisch Museum* verzorgen, dat tien jaargangen kende. De Maetschappij had vervolgens als duidelijke opdracht om eenheid te brengen in de spellingskwestie. Daarnaast zouden zich volgens de statuten afdelingen in Leuven, Gent, Brugge, Brussel en Antwerpen mogen aanmelden om de werking te verzekeren. Deze onderafdelingen zouden een zekere autonomie krijgen en werden verzocht om de verspreiding van Vlaamse (literaire en wetenschappelijke werken te bevorderen.

Jan Frans Willems en de Leuvense professor Jan-Baptist David werden voorzitter. In Leuven werd een studentengenootschap de lokale afdeling. In Gent sloot De tael is gansch het volk zich aan en in Antwerpen De Olyftak. In hun tijdschrift probeerden zij te discussiëren of zij de spelling van Matthijs Siegenbeek uit Nederland of lokale varianten zouden hanteren, zoals de Jan Des Roches-spelling. Vooral in Antwerpen en West-Vlaanderen (met Petrus Behaegel) was er nogal wat tegenstand tegen de spelling van de ‘Hollanders.’ Uiteindelijk werd in 1841 op een taalcongres de spelling van de commissie van de Maetschappij met consensus aanvaard. Er was nood aan een compromis en een groep van eensgezinde Vlaamse intellectuelen. De Olyftak, Met Tijd en Vlijt in Leuven en De Tael is gansch het Volk initieerden in 1840 dan ook het zogenaamde *petitionnement*, waarin het herstel van het Nederlands in het onderwijs, het gerecht en bestuurszaken werd gevraagd. Hiervoor begonnen deze afdelingen handtekeningen te verzamelen en begonnen zij zich dus ook politiek te engageren (Deprez 1998a: 1989-90; Gevers 1998: 40).

In een onderzoek van Jan Rock (2012, niet gepubliceerd) stelde deze cultuurhistoricus vast dat de genoemde genootschappen wel succes kenden, maar in beperkte kring. De literaire doelstellingen van de kringen werden al snel ondergeschikt aan het politieke streven om als Vlamingen mondiger te worden tegenover de positie van het Frans in België. Confessionele tegenstellingen leidden echter niet tot een eensgezindheid om een cultureel overkoepelend instituut te vormen. De Maetschappij der Nederduytsche Tael- en Letterkunde, die liberalen en katholieken verenigde, hield na vijf jaar ook op te bestaan. Beide zuilen ontwikkelden later wel bloeiende cultuurfondsen, respectievelijk het Willems- en het Davidsfonds. Zij bereikten een breder publiek.

2.3. Tendensen vastgesteld bij de vergelijking

In Vlaanderen kan men wat betreft de statuten en de redenen tot oprichting van de genootschappen merken, dat men probeerde een kleine, intellectuele elite te creëren. Genootschappen waren bewust klein. Deze elite gebruikte de literatuur in hun eigen belang om een legitimatie te creëren voor de identiteit van de jonge Belgische natiestaat. Daarin wilde men vooral het Vlaamse element onderkennen in de nog jonge staat. Zo kon men het grootste verschil maken met de Franse dreiging vanuit het buitenland. Afgezien echter van een kleine subsidie voor de kranten die bij de respectievelijke kringen hoorden, bedoeld om de literatuur te verspreiden, bood de overheid weinig tot geen steun.

In Slowakije was de steun van de overheid zeker niet groter. Binnen het Hongaarse deel van de dubbelmonarchie werd ook gewerkt aan het construeren van een Hongaarse natie, waarbij de Slowaakse natie dikwijls werd ontkend. Meestal kenden de kringen als doel de verspreiding van de literatuur bij het gewone

volk, hetgeen moeilijk was wegens de lage geletterdheid van de bevolking. Ook in Vlaanderen kon men dit opmerken.

In Vlaanderen moet men de literaire genootschappen vooral in de grote steden Brussel, Antwerpen en Gent situeren. Soms hadden de kleinere steden zoals Leuven of Mechelen ook een afdeling. In Slowakije functioneerde Bratislava als een centrum voor de protestantse intelligentsia, naast enkele kleinere steden. Verspreiding van ideeën werd vooral in de vroege 19^e eeuw door het bergachtige landschap gehinderd. Toch mag men ook Boedapest en Wenen niet uit het oog verliezen voor de activiteiten van de intellectuelen.

Beide nationale bewegingen werden gekenmerkt door twisten, enerzijds in ideologie, anderzijds in taalkwesties. De Vlamingen kenden na de Belgische revolutie een underdogpositie door het alomtegenwoordige Frans, later kwamen de katholieke en liberale tegenstellingen bovendrijven na het verdwijnen van het unionisme in de politiek. In Slowakije hadden protestanten een visie die ofwel meer op Tsjechië gericht was, ofwel meer op een eigen identiteit binnen het Hongaarse bestel. Katholieken waren meer landelijk en Slowaaks georiënteerd.

Er kwam een twist in de Vlaamse beweging in verband met de spelling. In de 19^e eeuw dacht men namelijk dat een eengemaakte spelling een taal van een dialect kon onderscheiden. Dit was dus een belangrijk punt van discussie voor de leden van de literaire genootschappen. In 1841 besliste een commissie een spelling te hanteren op basis van de spelling van de Nederlander Matthijs Siegenbeek, maar daartegen kwam protest van onder meer een West-Vlaamse groep intellectuelen (Petrus Behaegel, Leo De Foere) en enkelen in Brussel en Antwerpen die een ouder systeem nog bleven hanteren, namelijk de Des Roches-spelling.

In dezelfde jaren '40 van de 19^e eeuw werd het taalkundig conflict beslecht in de Slowaakse nationale beweging met een compromis-codificatie onder Ľudovít Štúr, herhaald en bevestigd door zowel protestanten als katholieken. De politieke omstandigheden noopten de intellectuelen erover na te denken of zij de ontwikkeling van het Slowaakse volk verder situeerden in een Hongaars-Slowaakse of een Tsjechisch-Slowaakse context.

We merken op dat de literaturen uit perifere gebieden worden gekenmerkt door een dubbele beweging. Aan de ene kant is er het verlangen om via de literatuur een eigen nationale identiteit neer te zetten, maar aan de andere kant is er ook de ambitie om een rol te spelen in de internationale literaire wereld (Bemong et al. 2010: 11-12). We kunnen dit zowel in de Slowaakse als in de Vlaamse literaire wereld merken. Waar intellectuelen als Ján Kollár en Jan Frans Willems uitgerekend bij een groter geheel gingen aansluiten, wilden anderen net een authentiek eigen karakter bewaren (zoals Ľudovít Štúr en Petrus Behaegel, Leo De Foere).

Een volgende interessante parallel is de confessionele achtergrond van de verenigingen en de genootschappelijkheid. Ongetwijfeld speelde confessionele ideologie een grote rol bij de ontwikkeling van de nationale beweging en de geletterdheid. Het ging er in Slowakije zowel in katholieke als in protestantse middens om zoveel mogelijk 'zieltjes' voor de zaak te winnen en enthousiaste gelovigen voor hun kar te spannen. In Vlaanderen leefde dan weer in diverse genootschappen de vraag of de Vlaamse beweging een exclusief katholiek karakter moest hebben, wat spanningen opleverde met de liberalen, die hun genootschappen net wilden onthouden van enige confessionaliteit. We menen dat deze twisten met religieuze en ideologische achtergrond zowel de Slowaakse als de Vlaamse beweging getypeerd hebben, dat ze veel gelijkenis vertonen en dat dit aspect dan ook meer aandacht verdient in verder onderzoek.

Aspecten van de verschillende nationale bewegingen en nationaal denken kunnen overzichtelijk worden onderzocht, naast elkaar geplaatst en typologisch onderzocht: zo kan lokaal onderzoek in een breder kader worden geplaatst. Dit levert interessante schaalvoordelen op; men kan meerdere disciplines, wetenschappen bij het onderzoek betrekken.

3. Conclusies: is dergelijk onderzoek nu zinvol?

We zouden ons de vraag kunnen stellen of en waarom dit soort onderzoek perfect ook in de neerlandistiek thuishoort. Ten eerste krijgen we een ander toepassingsgebied van de klassieke filologie. De aandacht verschuift naar de cultuurwetenschappen en sluit aan bij een vernieuwing die al eerder in de Lage Landen werd ingezet: literatuurwetenschap, discoursanalyse en andere expertise die de extra-murale neerlandistiek heeft, wordt intercultureel toegepast. Ten tweede is dit soort onderzoek heel empirisch; het kan bovendien enkel gedaan worden door onderzoekers die kennis hebben van twee talen en cultuursystemen.

De eerste resultaten van dit comparatief onderzoek lijken bovendien algemene theorieën en, wetenschappelijke denkkaders te bevestigen. Het komt ook tegemoet aan de wens van bekende theoretici van het nationaal onderzoek, zoals Miroslav Hroch (2005: 235-243), om de theorie meer aan de praktijk te toetsen. Uiteraard hoeft dit comparatief onderzoek niet enkel over negentiende-eeuws nationalisme te gaan. Verdere aanzetten zijn al genomen door zich in de afdeling van Bratislava te gaan concentreren op enkele *lieux de mémoire* en onderzoek naar helden en symbolen als dragers van een nieuw nationaal denken.

Het NISE-netwerk, dat onlangs nog het tijdschrift SNM (Studies on national movements) lanceerde voor internationaal comparatief onderzoek naar

nationalisme, kan hulp bieden bij dergelijke onderzoeken. Het netwerk werd via een archiefdatabase gekoppeld aan de ODIS-databank, waardoor het in de toekomst makkelijker zal zijn om internationaal onderzoek naar nationalisme en intermediaire structuren uit te voeren. Via projectwerking willen we graag collega's stimuleren in deze richting verder onderzoek te leveren.

Bibliografie

- Bemong, Nele, Mary Kemperink, Marita Mathijsen, en Ton Sintobin, eds. 2010. *Naties in een spanningsveld: Tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*. Hilversum: Verloren.
- Berg, W. van den. 1984. "Sociabiliteit, genootschappelijkheid en de orale cultus." *Historische letterkunde: Facetten van vakbeoefening*. Ed. Marijke Spies. Groningen: Wolters-Noordhoff. 151-170.
- Beyen, Marnix. 2005. "Een uitdijend verhaal: De historiografie van de Vlaamse beweging, 1995-2005." *Wetenschappelijke tijdingen* 44: 18-35.
- Boeva, Luc. 2009. *Rien de plus international: Naar een comparatieve en transnationale historiografie van nationale bewegingen*. Antwerpen: ADVN.
- Bossaert, Benjamin. 2012. "Mijn vlakke land versus Over de Tatra bliksemt het: Hoog- en Laagland in een comparatieve studie". *Lage Landen, Hoge Heuvels*. Eds Jelica Novaković-Lopušina et.al. Belgrade: ARIUS. 415-424.
- Couttenier, Piet. 1998. "Literatuur en de Vlaamse Beweging." *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Eds Reginald de Schryver, en Bruno de Wever. Tiel: Lannoo. 1939-1950.
- Deprez, Ada. 1998a. "Maetschappy tot bevordering der Nederduitsche tael- en letterkunde." *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Eds Reginald de Schryver, en Bruno de Wever. Tiel: Lannoo. 1989-90.
- _____. 1998.b "De Tael is gansch het volk." *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Eds Reginald de Schryver, en Bruno de Wever. Tiel: Lannoo. 3046.
- Draye, Greet. 2009. *Laboratoria van de natie: Literaire genootschappen in Vlaanderen 1830-1914*. Nijmegen: Vantilt.
- Gevers, Lieve. 1998. "Geschiedenis van de Vlaamse Beweging." *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Eds Reginald de Schryver, en Bruno de Wever. Tiel: Lannoo. 35-55.
- Goddeeris, Idesbald. 2005. "Het geopolitieke paradigma: Nationalisme-onderzoek in Oost-Europa (Polen, Sovjet-unie, Litouwen, Wit-Rusland en Oekraïne)." *Wetenschappelijke tijdingen* 44: 135-148.
- Hroch, Miroslav. 1996. *In the National Interest: Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective*. Prague: Charles University.
- _____. 2005. *Das Europa der Nationen: Die moderne nationsbildung im europäischen Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ivantyšynová, Tatjana. 2006. *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť: Genéza nacionalizmu v strednej európe*. Bratislava: Stimulus.
- Kowalská, Ewa. 2012. "Prvé meštianské kasíno – neznáma kapitola z novších dejín Modry a procesu "národného prebúdzania." *Nové kontexty života a diela Ľudovíta Štúra*. Ed. Beáta Mihalkovičová. Modra: Modranská muzeálna spoločnosť. 154-165.

- Mannová, Elena. 2006. "Spolky a národná emancipácia Slovákov." *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť: Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. Ed. Tatjana Ivantyšinová. Bratislava: Stimulus. 73-85.
- Mihalkovičová, Beáta. 2012. *Nové kontexty života a diela Ľudovíta Štúra*. Modra: Modranská muzeálna spoločnosť.
- Rock, Jan. 2012. *Literary and Philological Societies of the Low Countries: Questions of Political Centralization and Artistic and Scholarly Autonomy (1766-1886)*. n.p. n.p. n.pag.
- Schryver, Reginald de, en Bruno de Wever, eds. 1998. *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tiel: Lannoo.
- Willekens, Emiel, en Sam van Clemen. 1998. "De Olijftak." *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Eds Reginald de Schryver, en Bruno de Wever. Tiel: Lannoo. 2225-6.